

DUNYO DINLARI: BUDDAVIYLIK DINI.

Qahhorova Marjona Dilshodovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti 1-kurs talabasi

Jabborova Gulbahor Sobirjon qizi

Samarqand davlat tibbiyot universiteti 1-kurs talabasi

Ismatullayeva Jasmina Sherzodovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti 1-kurs talabasi

Email: marjona.qahhorova@icloud.com

Abdug'aniyev Bekzod

Samarqand davlat tibbiyot universiteti,

ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Email: abduganievbekzod2409@gmail.com

Annotatsiya: Buddaviylik — dunyodagi eng qadimiy va eng keng tarqalgan dinlardan biri bo'lib, miloddan avvalgi VI-V asrlarda Hindistonda paydo bo'lgan. Uning asoschisi Siddhartha Gautama (Budda) bo'lib, u hayotning haqiqiy ma'nosini anglab yetgach, odamlarni "Nirvana" holatiga erishishga da'vat etgan. Buddaviylik insonning ma'naviy o'sishiga, sabr-toqat va bag'rikenglikka asoslangan dinlardan biridir. U bugungi kunda ham dunyoning ko'plab davlatlarida keng tarqalgan bo'lib, millionlab kishilar unga e'tiqod qiladi.

Kalit so'zlar: Buddaviylik, Hindiston, Siddxartxa, Gautama, Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djina, Bxagavan, azob-uqubat mavjud, qiynoqlarning sabablari mavjud, qiynoqlarni tugatish mumkin, qiynoqlardan qutilish yo'li mavjud, to'g'ri tushunish, to'g'ri niyat qilish, to'g'ri o'zini tutish, to'g'ri anglash, to'g'ri harakat, qilish, to'g'ri hayot kechirish, to'g'ri fikr yuritish, to'g'ri gapirish.

Kirish

Dunyo dinlari insoniyat tamadduni va madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, har bir din o'ziga xos falsafiy, axloqiy va tarixiy jihatlarga ega. Buddaviylik esa, dunyodagi eng qadimiy va eng keng tarqalgan dinlardan biri hisoblanib, uning ta'limoti inson ma'naviy kamolotiga, ichki uyg'unlik va tinchlikka asoslanadi. Miloddan avvalgi VI-V asrlarda Hindistonda vujudga kelgan Buddaviylik Siddhartha Gautama (Budda) tomonidan asos solingan bo'lib, u insonni hayotiy azob-uqubatlardan xalos bo'lish yo'llarini izlashga undagan. Ushbu tadqiqot Buddaviylikning kelib chiqishi, asosiy tamoyillari va bugungi kunda inson hayotiga ta'siri kabi jihatlarni o'rganishga qaratilgan. Buddaviylik nafaqat diniy e'tiqod tizimi, balki insonni ma'naviy kamolot sari yetaklovchi hayot falsafasi sifatida ham qabul qilinadi. Bugungi dunyoda uning

sabr-toqat, bag'rikenglik va ichki tinchlikni targ'ib etuvchi qadriyatlari global miqyosda qiziqish uyg'otmoqda.

Natija va muhokama: Buddaviylik inson hayotining ruhiy va falsafiy jihatlariga e'tibor qaratgan eng qadimiy dinlardan biri bo'lib, uning ta'limoti butun dunyoda keng tarqalgan va turli madaniyatlarda o'z ifodasini topgan. Ushbu tadqiqot davomida Buddaviylikning kelib chiqishi, asosiy tamoyillari, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy jamiyatdagi o'rni chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Buddaviylikning asosiy g'oyalari inson hayotidagi azob-uqubatlarning mavjudligi va ularning sabablari hamda ulardan xalos bo'lish yo'llariga qaratilgan. Budda o'z ta'limotida insonni ichki xohish-istaklardan voz kechishga va ma'naviy kamolot sari harakat qilishga chaqirgan. Bu ta'limot, ayniqsa, "To'rt ulug' haqiqat" va "Sakkiz qator yo'l" konsepsiyalari orqali ifodalangan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bu tamoyillar nafaqat diniy e'tiqod sifatida, balki hayot falsafasi sifatida ham qabul qilinib kelmoqda.

Maqolada qo'llanilgan metodlar: tarixiy tahlil, taqqoslash va falsafiy-metodik yondashuv.

Buddaviylik – jahon dinlari ichida eng qadimiysi hisoblanib, miloddan avvalgi VI–V asrlarda Hindistonda vujudga kelgan. Bu dinga e'tiqod qiluvchilar, asosan, Janubiy, Janubi-Sharqiy va Sharqiy Osiyo mamlakatlarida, Shri Lanka, Hindiston, Nepal, Butan, Xitoy, Singapur, Malayziya, Indoneziya, Mongoliya, Koreya, Vetnam, Yaponiya, Kombodja, Birma, Tailand, Laosda va qisman Yevropa va Amerika qit'alarida, Rossiyaning shimoliy mintaqalari – Buryatiya, Qalmiqistonda istiqomat qiladilar. Hozirgi kunda dunyoda buddaviylar soni 850 mln.ga yaqin bo'lib, ularning 1 mln.ga yaqinini monaxlar tashkil etadi. Buddaviylikning asoschisi folklor va badiiy adabiyotlarda Siddxartxa, Gautama, Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djina, Bxagavan kabi ismlar bilan zikr etiladi. Bu ismlarning ma'nolari quyidagicha: Siddxartxa – shaxsiy ismi, Gautama – urug' ismi, Shakyamuni – shaklar yoki shakiya qabilasidanchiqqan donishmand, Budda – nurlangan, Tadxagata – shunday qilib, shunday ketgan, Djina – g'olib, Bxagavan – tantana qiluvchi. Bu ismlar ichida eng mashhuri Budda bo'lib, dinga buddaviylik nomi berilgan. Buddaviylik uchta asosiy g'oyaga asoslanadi:

1. Tirik mavjudotlarning azob-uqubati (Dukkha) – hayot doimiy azob va ranjdir.
2. Azobning sababi (Samudaya) – azob insonning orzu-havas va istaklariga bog'liq.
3. Azobdan xalos bo'lish yo'li (Nirodha) – istak va orzularni tark etib, ichki tinchlikka erishish mumkin. Bu maqsadga erishish uchun "Sakkiz qator yo'l" amal qilinishi lozim:

- To'g'ri nazar
- To'g'ri niyat
- To'g'ri so'z

- To'g'ri harakat
- To'g'ri hayot tarzi
- To'g'ri sa'y-harakat
- To'g'ri tafakkur
- To'g'ri diqqat

Buddaviylik uch asosiy yo'nalishga bo'linadi:

1. Theravada – eng qadimiy buddaviylik ta'limoti, asosan Shri-Lanka, Tailand va Birmada tarqalgan.

2. Mahayana – kengroq va xalqchil buddaviylik, Xitoy, Yaponiya va Koreyada ommalashgan.

3. Vajrayana (Tibet buddaviyligi) – maxsus rituallar va ibodatlarga asoslangan buddaviylik yo'nalishi. Hozirgi kunda Buddaning beshta biografiyasi ma'lum:

«Maxavostu» – milodning II asrida yozilgan, «Lalitavistara» – milodning II–III asrlarida yuzaga kelgan, «Buddaxacharita» – Budda faylasuflaridan biri Ashvagxoshey tomonidan milodning I–II asrlarida yaratilgan, «Nidanakatxa» – milodning I asrida yozilgan va «Abnixishkramansutra». Buddaviylik hisobiga ko'ra esa, Butama – Buddamil. av. 623- yilda tug'ilib, 544-yilda vafot etgan. Shakya qabilasining podshohlaridanbiri Shud- dxodananing o'g'li bo'lgan. Uning saroyi Himolay tog'lari etagida Kapilavasti degan qishloqdabo'lgan (hozirda Nepal hududidA.. Onasi – malikaMayya. Podshoh o'z o'g'lini orzu- havaslar og'ushidatarbiyalab, uni hech bir kamchiliksiz katta qiladi. Siddxartxa ulg'ayib qo'shni podshohlardan biriningqizi Yashadxaraga uylanadi va o'g'il ko'rib, unga Raxula deb ism qo'yadi. Hech bir qiyinchilik va kamchilik ko'rmay o'sganbola Siddxartxa bir kuni ittifiqo bir keksa chol, birbemor hamda og'ir mehnat qilayotgan bir rohibni uchratadi, va nihoyat, bir kishining vafotiga guvoh bo'ladi. Bundan qattiq ta'sirlangan shahzoda insoniyatni qiyinchilik va azobdan qutqarish yo'llarini axtarib saroyini tashlab ketadi. Bu vaqtda u 30 yoshda edi. U beshta rohib bilan qishloqma-qishloq kezib yuradi. Ko'p vaqt u rohiblarga hamrohlik qilib, ularning yo'llarida ma'lum maqsad yo'qligini, bu yo'l o'z oldiga qo'ygan maqsadi – insoniyatni azob-uqubatdan qutqarishga olib bormasligini angelaydi va rohiblar jamoasidan ajraladi. U chakalakzor o'rmonlarda kezib, charchab birdaraxtning tagida dam olish uchun o'tiradi va o'zicha, to haqiqatni topmaguncha shu yerdan turmaslikka qaror qiladi. Bu o'tirishning 49 kuni uning qalbidan «Senhaqiqatni topding» degan sado keladi. Shu paytdauning ko'z oldida butun borliq namoyon bo'ladi. Uhamma joyda shoshilinch qayoqqadir intilishni ko'radi. Hech bir joyda osudalik yo'q, hayot nihoyasiz uzoqlikni ko'zlab o'tib ketayotgan edi. Inson aqli yetmas bir kuch. Trishna – yashash, mavjud bo'lish umidi barchani tinchini buzari, halok qilari va yana qayta yaratar edi. Shunda Budda kimga qarshi kurashish kerakligini angladi. Shu ondan u Budda nurlangan deb ataldi. U tagida o'tirgan daraxt esa– nurlangan daraxt deb atala boshladi. Budda Varanasi yaqinidagi Rishipatana

bog'ida, o'zining besh rohib do'stlariga birinchi da'vatini qildi va o'shalar uning birinchi shogirdlari bo'ldilar. Shu kundan boshlab Buddha o'z shogirdlari bilan qishloqqa - qishloq yurib o'z ta'limotini tarqatib, o'ziga yangi izdoshlar orttiradi. Buddha 40 yil davomida o'z ta'limotini Hindistonning turli joylariga yetkazadi va 80 yoshida Kushtnagara degan joyda dunyodan o'tadi. Uning jasadi, hind udumiga ko'ra, kuydirilib, xoki 8 ta budda jamoalariga bo'lib yuborildi va har bir jamoa uni dafn etgan joyida ibodatxona barpo etdi. Buddaning hayoti haqida turli afsonalar ham mavjud. Bu afsonalarda aytilishicha, Buddha ko'p yillar davomida yer yuzidagi turli qiyofada qayta tug'ilgan: 84 marta ruhoniylar, 58 marta podshoh, 24 marta rohib, 13 marta savdogar, 18 marta maymun, 12 marta tovuq, 8 marta g'oz, 6 marta fil, shuningdek, baliq, qurbaqa, kalamush, quyon kabi. Jami 550 marta qayta tug'ilgan. U doimo qayerda, qay qiyofada tug'ilishini o'ziga o'zi belgilagan. So'nggi marta uni xudolar insoniyatni to'g'ri yo'lga boshlashi uchun inson qiyofasida yaratganlar. Bu afsonalarning ba'zilariga ko'ra, yer yuzida Gautamaga qadar 6 ta budda o'tgan. Shuning uchun buddaviylikning ba'zi muqaddas joylarida 7 ta ibodatxona barpo etilgan. 7 ta Botxa daraxti o'tkazilgan. Ba'zi afsonalar 24 ta Buddha avlodi o'tgan, ba'zilar minglab Buddalar o'tgan deb da'vo qiladi. Buddaviylik qadimiy hind diniy-falsafiy ta'limotlari asosida vujudga kelgan, amaliyot va nazariyotdan iborat diniy tizim sanaladi. Buddha yangi diniy qonun-qoidalar, rasm-rusumlar ishlab chiqmagan, balki har bir inson tug'ilish va o'lim mashaqqatlaridan qutilishi uchun amal qilishi lozim bo'lgan bir necha ko'rsatmalarni ishlab chiqdi, xolos. Uning ta'limoti insonning xayolida, ishlarida va o'zini tutishida ezgulik g'oyasini ilgari suradi. U vedalardagi gunohsizlik ta'limotini inkor qildi, hayvonlarni qonli suratda qurbonlik qilishni qoraladi, varna (kasta tizimini va undagi ruhoniylarning boshqalardan ustunligini inkor qildi). Buddha oliy yaratuvchi kuchning borligiga shubhava ishonchsizlik bildirgan. Uning fikricha, insonning shaxsiy kamoloti va ezgu hayot kechirishidir. Buddha ta'limotining asosi «hayot – bu azob, uqubatdir» va «najot yo'li mavjud» degan g'oyadir. Buddaviylik qonuniyatlariga ko'ra inson o'ziga moslashgan mavjudot bo'lib, o'zida tug'iladi, o'zini o'zi halok qiladi yoki qutqaradi. Bu narsa Buddaning ilk da'vatida mujassamlashgan 4 haqiqatda o'z ifodasini topgan. Birinchi haqiqat – «Azob-uqubat mavjuddir». Unihar bir tirik jon boshidan kechiradi, shuning uchun harqanday hayot – qiynoq, azob-uqubatdan iborat. Tug'ilish, kasallik, o'lim, yomon narsaga duch kelish, yaxshi narsadan ayrilish, yomon narsadan ayrilish, o'zi xohlagan narsaga ega bo'lmaslik barchasi qiynoq. Dunyo tuzilishining asosiy qonunibir-biriga bog'liqlik bo'lib, hech bir narsa ma'lum sababsiz yaralmaydi. Har bir hodisa yoki harakatning birlamchi sababini aniqlash mumkin emas. Shuning uchun buddaviylik dunyoni shu holicha qabul qilishga chaqiradi. Ikkinchi haqiqat – «qiynoqlarning sabablari mavjud». Inson moddiy narsalar yoki ma'naviy qadriyatlardan foydalanib, ularni haqiqiy va doimiy deb hisoblaydi hamda doimo ularga ega bo'lishga intiladi. Bu

intilish hayot davomiyligiga olib boradi. Yaxshi yoki yomon niyatlardan tuzilgan hayotdaryosi, orzular va intilishlar sababli kelajak hayotuchun karma hozirlaydi. Demak, qayta tug'ilish, yangitdan qiynoqlarga duchor bo'lish davom etadi. Buddaviylar fikricha, Buddadan keyin hech kim Nirvana holatiga erisha olmagan. Uchinchi haqiqat – «qiynoqlarni tugatish mumkin». Yaxshi yoki yomon niyatlar, intilishlardan butunlay uzilish Nirvana holatiga to'g'ri keladi. Bu holatda inson qayta tug'ilishdan to'xtaydi. Nirvanaholati, buddaviylar fikricha, «hayot g'ildiragidan» tashqariga chiqish, «men» degan fikrdan ajralib, insonning hissiy tuyg'ularini to'la tugatishdir. To'rtinchi haqiqat – «qiynoqlardan qutilish yo'limavjud». Bu yo'l – «Sakkizta narsaga amal qilish, to'g'ri tushunish, to'g'ri harakat qilish, to'g'ri muomalada bo'lish, fikrni to'g'ri jamlash». Buddaviylik ta'limoti bir qator devon shakliga keltirilgan to'plamlarda bayon qilingan. Ulardan eng asosiysi Tripitaka – uch savat ma'nosini anglatadi. U uch qismdan iborat bo'lganligi uchun shunday nom bilan atalgan. Buddaviylikning buyozma manbasi hozirgi davrda Shri-Lankada saqlanib qolgan Keyinchalik shakllangan sanskrit, xitoy, tibet, kxmer va yapontillaridagi buddaviylikka oid adabiyotlar ancha kengtarqalgan, ammo ularning tarixiy qiymati kamroq. Budda hayotiga tegishli rivoyatlarning barchasi Tripitakada jamlangan. O'rta Osiyoda islom dinining kirib kelguniga qadar (VII– VIII asr) qadimiy mahalliy dinlar qatori buddaviylikning keng yoyilganligini kuzatish mumkin. Mil. av. I asr va milodning IV asrlari oralig'ida Kushon imperiyasi buddaviylikning Maxayana yo'nalishini davlat dini deb e'lon qildi. Bungacha buddaviylik Hindistonda uzoq tarixga ega bo'lsa ham, u yerda asosiy yo'nalish bo'lgan Xinayana bunday mavqega erishmagan edi. Kanishka, Vima, Kadfiz vaularidan keyingi kushon imperatorlari buddaviylikni keng yoydilar. Ular bu din an'alarini amaldarivojlantirish, boshqa xalqlar o'rtasida tarqatish uchun Balx, Marv, Termiz, Samarqand, Buxoro, Shosh, Turkiston, Quva, Koson, O'sh, Bolasog'un, Koshg'arva boshqa shaharlarda buddaviylik takyagohlari va xonaqohlari, ibodatxonalarini qurib, buddaviylikning muqaddas kitoblari, sutra va pastrilarni o'rganish, tarjima qilish va sharhlash uchun sharoit yaratib berdilar. Hozirda mamlakatimizdagi Qoratepa, Fayoztepa, Sayram, Quva va boshqa joylarda topilayotgan buddahay kalchalari yoki ularning parchalari, Ayritomdagi hayvon peshtoqi parchasidagi budda musiqachilarining tasviri va boshqa ashyoviy osori atiqalar, saroy va ibodatxonalar O'rta Osiyodagi buddaviylik haqida xabar beruvchi manbalardir. Bu dinga tegishli yozma manbalar qadimgi turkiy yozuvda, uyg'ur bitiklaridava boshqa yozuvlarda saqlanib qolgan. Miloddan avvalgi III–I asrlarda buddaviylik Hindiston hududidan chiqib janubi-sharqiy yo'nalish bo'yicha Xinayana ta'limoti shaklida yoyilgan. Buning sababi bir necha asrlar mobaynida Shimoliy Hindiston, O'rta va Markaziy Osiyo hududlarining yagona Kushon saltanati bayrog'i ostida birlashtirilishi bo'ldi. Aynan Markaziy Osiyo orqali buddaviylik Uzoq Sharqqa kirib ikkinchi hayotini boshladi. O'rta Osiyoda

buddaviylikka tegishli juda ko'plab tarixiy obidalar topilgan. Ular orasida Fayoztepadan topilgan bu dinga tegishli kompleks eng yirig' hisoblanadi. U yerdan chiqqan diniy bitiklar, haykallar bilan birga topilgan ibodatxonaning hududi anchakatta joyni egallagan. Eski Termizdan topilgan Qoratepa buddaviy kompleksi I asri Kushon saltanatining gullagan davriga to'g'ri keladi. Qoratepadagi har bir inshoot yer ustki va g'or ichida joylashgan – ibodatxona, saroy, bir xizmatchi – monax uchun moslashtirilgan hujradan iborat. Dalvarzintepa kompleksi 1967–1968-yillarda qazib o'chilgan bo'lib, Termiz yaqinidagi Surxon vohasining o'rta qismida joylashib G. Pugachenkova va B. Turgunov boshchiligidagi olimlar tomonidan ochildi. Dalvarzintepada topilgan buddaviylik kompleksibu din ta'limoti Kushon saltanatining shimoliy viloyatlarida milodning I asrida yoyilganligini ko'rsatadi. Janubiy O'zbekistonda joylashgan Baqtriya– Toxaristonning shimoliy qismida 1960-yillarning yarmidan 1980-yillargacha buddaviy inshootlarning yettitasi aniqlanib o'rganildi. Buddaviylikning tarqalishida O'rta Osiyoning g'arbidagi Parfiya, Baqtriya, Sug'd kabi viloyatlari muhim ahamiyat kasb etganligi Xitoy yozma manbalarida ta'kidlanadi. Buddaviylikning asosiy yo'nalishlaridan biri Xinayana yo'nalishidir. Xinayana «kichik g'ildirak» ma'nosini anglatib, u rasmiy diniy yo'nalish sifatida mil. av. I asrlarda shakllangan. Biroq uning asosiy qoidalari ancha avval, shu jumladan, Tripitakada bayon qilingan. Xinayana ta'kidlashicha, dxarmalar tabiatini o'rganish va nirvanaga erishish ma'naviy yo'l bilan bo'ladi. Bu yo'l juda og'ir va faqat monaxlargina vana holatiga yetishi mumkin. Keyinchalik Xinayanada juda ham murakkab va dabdabali ibodatlar (masalan, «Budda tishiga sig'inish»), buddaviylikning muqaddas joylariga ommaviy ziyoratlar joriy qilingan. Bu yo'nalish sharqiy Hindistonda, Shri-Lanka, hindi-xitoy davlatlarida tarqalgan.

Xulosa:

Buddaviylik – insonning ma'naviy kamoloti va ichki tinchlikka erishishiga yo'naltirilgan qadimiy dinlardan biridir. U hayotning o'tkinchiligi va azob-uqubatlarning mavjudligini tan oladi hamda insonni ruhiy ozodlik va Nirvanaga erishishga undaydi. Buddaviylik ta'limotiga ko'ra, azoblarning sababi insonning xohish-istaklari bo'lib, ulardan voz kechish orqali haqiqiy baxtga erishish mumkin. Buning uchun inson Sakkiz qator yo'l bo'ylab yurishi lozim: to'g'ri fikrlash, to'g'ri so'zlash, to'g'ri hayot kechirish va boshqa ma'naviy tamoyillarga rioya qilish. Bugungi kunda buddaviylik dunyoning ko'plab davlatlarida keng tarqalgan bo'lib, u faqatgina diniy e'tiqod emas, balki hayot falsafasi sifatida ham qabul qilinadi. Uning sabr-toqat, bag'rikenglik va tinchlikni targ'ib etuvchi qadriyatlari millionlab odamlar tomonidan e'tirof etilgan va kundalik hayotda qo'llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muratov D., Alimova M., Karimov J. Dinshunoslik, darslik – Toshkent, «Navo» nashriyoti, 2019.

2. Tulemetova G.T., Hasanboyev O'.M. Dinshunoslik, darslik – Toshkent, 2020.
3. Tulemetova G.T., Hasanboyev U.M. Religovedenie, o'quv qo'llanma – Toshkent, 2021.
4. Muratov D., Alimova M., Karimov J., Najmiddinov J., Jo'rayev Sh. Dinshunoslik, o'quv qo'llanma – Toshkent, «Complex Print» nashriyoti, 2019.
5. Dinshunoslik ma'ruzalar matni / Yo'ldoshxo'jayev X.T. – ToshDSHI nashriyoti, 2000.
6. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari, o'quv qo'llanma / K.A. Shermuhamedov – Toshkent, 2018.
7. Dinshunoslik: ma'lumotnoma / Toshkent – «Mehnat» nashriyoti, 2004.
8. Islom va aqidaparast oqimlar, o'quv qo'llanma / A. Tulenov, Toshkent: Sharq, 2013.
9. Diniy bag'rikenglik va mutaassiblik (100 savolga 100 javob) – Toshkent Islom Universiteti, 2013.
10. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning ma'naviy-ma'rifiy asoslari, o'quv qo'llanma / Toshkent Islom Universiteti, 2013.
11. Globallashuv va milliy ma'naviy xavfsizlik / Utamurodov S., Toshkent – O'zbekiston, 2013.
12. Halokat tuzog'i (soxta salafiylarning kirlikdorlari) / Meliquziyev J., «Toshkent Islom Universiteti», 2013.
13. Missionerlik mohiyati, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish turlari / Ochilidiev A., Toshkent, 2009.
14. Bag'rikenglik dinlarning ma'rifiy asosi / Sirojiddinov Sh., Toshkent, 2010.